

HAÇLI SEFERLERİ DÖNEMİNDE DİN DEĞİŞTİRME VAKALARI

AYDIN USTA*

Haçlı Seferleri Hıristiyan ve Müslüman dünyasını karşı karşıya getiren Ortaçağın en önemli olayları arasında ilk sıralardaki yerini her zaman korumuştur. *İnançsız Müslümanların elinde tutsak bulunan kutsal şehir Kudüs'ün kurtarılması ve Doğulu Hıristiyanlara yardım* sloganıyla harekete geçen Batı dünyasının XI. yy.'in sonlarında başladığı bu yolculuk, Ortadoğu'da Haçlı devletlerinin kurulmasıyla neticelenmiştir. Müslümanların içinde bulunduğu karmaşa ortamı da bölgede Haçlı varlığının oluşumunda önemli rol oynamıştır. Bölgede kurulan siyasî teşekküller yaklaşık 200 sene sürecek bir mücadelenin de habercisidir. Haçlıların üstünlüğü ile geçen bu mücadelelerin ilk safhasının ardından Zengilerin ortaya çıkışı ile birlikte Müslümanlar üstünlüğü ele almaya başlamışlardır. Öte yandan uzun süreli münasebetler sırasında gerçekleştirilen seferlerin ana hareket teması olan din unsurunun siyasî, ekonomik ve sosyal gereksinimlerin gölgesinde kaldığı görülmektedir.

Aslında Haçlı hareketinin başlangıç safhasında kendisini hissettiren bu durum onların Ortadoğu'ya yerleşmesinden sonra daha da belirginleşmiştir. Böylesine farklı düşüncelerin şekillendirdiği bir ortamda vuku bulan din değiştirme vakaları ise olaya çok farklı bir boyut katmaktadır. Çünkü ihtida vakalarının gerçekleşme şartları bir yerde Haçlı Seferlerinin asıl amaçlarına da ışık tutmaktadır. Çalışmamızda seferler süresince kaynaklar tarafından aktarılan din değiştirme vakaları, bunların hangi şartlarda meydana geldiği ve iki tarafın bakış açısı aktarılmaya çalışılacaktır.

Bir dinden diğerine geçmek suretiyle yaptığı tercihler insanın dinî yaşamını değiştirdiği gibi olumlu ya da olumsuz tepkiler dolayısıyla sosyal ve ekonomik hayatı üzerinde de son derece etkilidir. Din değiştirmek ile alakalı İslam fıkında Müslüman olanlar ve dini terk edenleri ifade etmek üzere iki ayrı tabir bulunmaktadır. Buna göre; İslâm dininin tercih edilme-

* Doç. Dr., MSGSÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi.

sine *ihtida* (hidayete erme), *ihtida* edene *mühtedi* denilmekte iken, dinden çıkma *irtidad*, failine ise *mürted* denilmiştir. Din değiştirmek Hıristiyanlıkta ise aynı anlamı içeren iki ayrı kelime ile ifade edilmiştir. Latince *renegatio* (din değiştirmek), *renegade* (din değiştiren) Grekçe *Aphistamai* (din değiştirmek), *Apostates* (din değiştiren) kelimelerinden hareketle İngilizcede *apostasy / apostate, renegade*, Almanca'da *Abtrünnig sein / Abtrünnigkeit* Fransızca'da *etre un apostat / apostasie* olarak karşılık bulmuştur.

Din değiştirmek modern dönemde dahi psikolojik, sosyal ve ekonomik anlamda birçok menfi durumu da beraberinde getirebilmekte, kişiyi kendi içinde girdiği psikolojik muhasebe kadar, toplum baskı ve dışlamasıyla karşı karşıya bırakmaktadır¹. Dolayısıyla bu türden davranışların iki büyük dinin taraftarlarını askerî, siyasî anlamda sıkça karşı karşıya getiren Haçlı Seferleri sırasında gerçekleşmesinin, din değiştirenler açısından çok daha zorlu bir durum ortaya koyacağı açıktır. Her şeye rağmen bu vakalar azımsanamayacak kadar fazladır. Haçlı Seferleri döneminde din değiştirme isteğinin gerçekleşme nedenlerinin seferlerin asıl gaye ve amacıyla paralellikler arz ettiği görülmektedir. Bu sebepleri ölüm korkusu, zorlu yaşam şartları, ekonomik, sosyal ve siyasî gereksinimler dolayısıyla oluşan gelecek kaygısı, dinî ve duygusal nedenler olarak sıralayabiliriz. Ayrıca din değiştirdikten sonra yeniden eski inancına dönenlere de rastlanmaktadır.

Ölüm Korkusu Sebebiyle Gerçekleşen Dinden Dönme Vakaları

Papa II. Urbanus'un (1088-1099) Kasım 1095'te Clermont Konsili'ndeki çağrısına ilk karşılık verenler gezgin keşiş Pierre L'Hermitte'nin idaresindeki halk kitleleri olmuştur. Steven Runciman² çoğunluğunu köylüler, şövalye ailelerinin küçük erkek çocukları, eşkıyalar ve canilerin oluşturduğu bu topluluğu birbirine bağlayan yegâne unsurun *dinî taassupları* olduğunu belirtmektedir. Ancak ileride yaşanacak olaylar yapılan tespitten pek de yerinde olmadığını göstermektedir. Nitekim Pierre'nin ordusunun Fransa'dan başlayarak Almanya, Macaristan ve Bizans'ın Balkanlar'daki topraklarından İstanbul'a uzanan yolculuğuna önce Yahudilere ardından kendi dindaşları Hıristiyanlara karşı işledikleri cinayetler damgasını vurmuştur.

¹ Tfs. için bkz., Mehmet Ali Kirman, "Din Değiştirme: Dini Özgürlük Modelleri Açısından Sosyolojik Bir Analiz", *BİDDER, Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 1, sayı 1, Ankara, Ocak-Nisan 2010, s. 51-52.

² *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, trk. trc. Fikret İştan, Ankara 1986, s. 95.

Bu nedenle Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos (1081-1118), gelenleri Yalova yakınlarındaki Kibotos'da kurulmuş olan karargâha nakletmekte acele etti. Ancak yağma ve cinayet alışkanlıklarını sürdürmekte kararlı görünen Pierre'nin adamları civardaki bölgeleri yağmalamayı sürdürdüler. Yolculuklarının başından itibaren din farkı gözetmeksizin insanları öldüren *Halkın Seferi* Haçlıları ilginç bir şekilde ele aldığımız konuyla ilgili ilk örneği teşkil etmektedir.

Kibotos'da ikamete başlayan Haçlılar kendi aralarında düzen sağlayamamışlar ve Pierre'nin otoritesinin dışında Fransızlar ve Alman-İtalyanlar olmak üzere iki gruba bölünmüşlerdi. Her iki grup da birbirlerine karşı besledikleri kıskançlık hisleriyle civar bölgelere yağmalar yaparak günlerini geçiriyorlardı. Reginald adlı bir liderin kumandasındaki Alman-İtalyan kuvvetleri İznik'e düzenledikleri yağmanın dönüştürme Kserigordon adlı kaleyi ele geçirerek burada üstlenmişlerdi. Ancak kalenin su ihtiyacı bakımından dışarıya bağımlı olması Haçlıların hiç de dikkate almadıkları bir ayrıntıydı. Nitekim onların gelişini haber aldıktan sonra Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın (1093-1107) emriyle harekete geçen Türk birlikleri tarafından kuşatıldıklarında, başlangıçta doğru bir şekilde değerlendiremedikleri bu tehlike açık şekilde kendisini gösterdi. Haçlılar çok geçmeden su sıkıntısı çekmeye başladılar. Binek hayvanlarını kesip kanlarını içmek, toprağı kazıp buradaki nemden faydalanmak gibi çabaları da sonuç vermedince bir haftanın sonunda Reginald diğerlerine haber vermeden Türklerle müzakerelere başladı. Sonuçta emrindeki kuvvetlerle sözde bir saldırı yapmak üzere kaleden çıkması ve Türk kuvvetlerine katılması hususunda mutabakata varıldı. Reginald istenilen şekilde hareket ederek kaleden ayrıldı. Geride kalanlar Türk birliklerinin saldırısına direnemediler. İçlerinden bir kısmı öldürüldü, kalanlar esir edildi. Reginald ve yanındakiler ise Müslüman olmayı kabul ettiler (Eylül 1096)³.

Kserigordon'daki gelişmelerin değerlendirmesini yapmadan önce Müslümanlar için temel savaş kaidesi haline gelen şu uygulamanın altını çizmek gerekmektedir. Buna göre; savaş ya da kuşatma olsun mücadeleye başlamadan önce muhataplarını ilk olarak İslamiyet'e davet ederlerdi. Eğer

³ *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum, The Deeds of the Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem*, ed. Rosalind Hill, Oxford 2002, s. 3-4; Robertus Monochus (Robert the Monk), *Historia Hierosolimitana*, ing. trc. Carol Sweetenham, *Robert the Monk's History of the First Crusade*, Burlington 2005, s. 85-87; Guibertus Novigenti (Guibert de Nogen), *Historia Hierosolymitana, Gesta dei per Francos*, ing. trc., Robert Levine, *The Deeds of God Through the Franks*, Rochester 1997, s. 49-51; Petrus Tudebodus (Petrus Tudebodus), *Historia de Hierosolymitano itinere*, ing. trc. J. H. Hill-L.L. Hill, Philadelphia 1974, s. 18-19.

karşı taraf din değiştirmek istemez ise vergisini vermek karşılığında zimmi statüsünde Müslüman topraklarında yaşayabilirdi⁴. Ayrıca kuşatmalarda her iki şartı da kabul etmeyen müdafiler savundukları yeri teslim şartıyla aldıkları aman sayesinde istedikleri yere gitmek hakkına sahiptiler. Bunların kabul edilmemesi ve kuşatılan yerin kılıç zoruyla alınması halinde ise galipler üç gün süreyle fethedilen yeri yağmalamayabilirdi. Ancak bu kuralın bile çoğu zaman mağluplar lehine esnetildiğini ve fatihlerin alınan yer hakkında her türlü tasarrufa sahip olmalarına karşın mağlupları din değiştirmeye zorlamaları gibi bir durum olmamıştır. Atabey İmadeddin Zengi'nin (1127-1146) çok sonraları 1144 senesinde gerçekleşecek olan Urfa'yı fethi sırasındaki hareket tarzı bunun en güzel örneğidir. Zengi aman teklifinin reddini müteakip Urfa'yı zorla ele geçirdikten sonra böylesine güzel bir şehrin yağmalarla tahribini engellemek üzere askerlerine yağmayı bırakmaları ve ele geçirilenlerin de sahiplerine iadesini emretmiştir⁵. İbn el-Esir'de⁶ onun emrinin nasıl bir bağlılık ve kesinlikle uygulandığına dair güzel bir hikâye yer almaktadır.

Yine İslam fıkına göre kişi esir olmadan önce Müslümanlığı kabul ederse malı ve canı korunurdu. Dolayısıyla da hürriyetini de garanti altına almış olurdu. Ancak kişi esaretten sonra Müslümanlığı kabul ederse köle edinme ya da fidye ile serbest bırakma şıklarından biri tercih edilirdi. Öldürülmeleri ya da düşmana iade edilmeleri ise söz konusu değildi⁷. Sonuçta Reginald ve yanındakilerin kalenin düşmesinden önce Türk ordusunun saflarına geçmek ve Müslüman olmak konusunda mutabık kaldıklarına göre onların esir kabul edilmesi düşünülemez.

Kserigordon'daki olayı anlatan Latin kronikleri muhtemelen Reginald'ın ihaneti ve İslâmiyeti kabul etmesinin getirdiği hayal kırıklığını – ki burada Haçlıları harekete geçiren unsurun dinî propaganda olduğu unutulmamalıdır – gizlemek üzere kalan esirlerin dinlerinden dönmedikleri için öldürüldüklerine dair İncil'den de alıntılar yapılan⁸ böyle bir hikâyeyi ortaya atmış olmalıdır. Reginald ve maiyetinin Müslümanlığı tercihinde ise

⁴ Vehbe Zuhayli, *İslam Hukukunda Savaş*, trk. trc., İsmail Bayer, İstanbul 1996, s. 120-127; Majid Khoduri, *İslam'da Savaş ve Barış*, trk. trc. Necdet Özbek, İstanbul 1998, s. 116-120; Ahmet Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, İstanbul 1998, s. 112-116.

⁵ Coşkun Alptekin, *The Reign of Zangi, 521-541/1127-1146*, Erzurum 1978, s. 65; Aydın Usta, *Çıkarlarını Gölgesinde Haçlı Seferleri, Müslüman Haçlı Siyasî İttifakları*, İstanbul 2008, s.151.

⁶ İbn el-Esir, *el-Kamil fi'l-Tarih*, XI, nşr. C.J. Tornberg, Beyrut 1979, s. 114-115; trk. trc., *İslam Tarihi, el-Kamil fi'l-Tarih Tercümesi*, XI, trk. trc. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1986, s. 107.

⁷ Ahmet Özel, *İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, Ankara 1996, s.63; Yaman, *a.g.e.*, s. 169.

⁸ Robertus Monochus, *a.g.e.*, s. 86.

hayatlarının bağışlanması ve özgürlükleri karşılığında ihtida ettikleri düşüncesinin yanında psikolojik ve sosyal sebepleri de göz ardı etmemek gereklidir. Çünkü özellikle *Halkın Seferi* ordusunu meydana getiren unsurların sosyal yaşam standartlarının çok düşük olduğu bilinmekteydi. Doğu'da ise ekonomik anlamda bunun tersine bir durum hâkimdi. Dolayısıyla daha iyi şartlarda yaşamak isteğinin de bu ihtida olayında rolü olduğu bir gerçektir.

Diğer taraftan bazı araştırmacılar yanlış olarak Müslümanlığı kabul edenlerin esir olarak Horasan, Halep ve Antakya'ya gönderildiklerini yazmışlardır⁹. Fakat kaynaklarda iki gruba ayrılan esirlerin bir kısmının öldürüldüğünün kalanların ise adı geçen yerlere gönderildikleri dışında herhangi bir kayıt yer almaz. Reginald ve yanındakilere dair en küçük bir atf yoktur. Ayrıca yukarıda değindiğimiz uygulama bunların ihtida ettikten sonra esarete sürüklenmiş olabilecekleri düşüncesi temelsiz bir hale gelmektedir.

Kserigordon'daki ihtida olayı uzun sürecek olan Haçlı seferleri döneminde yaşanacak benzer vakalar için bir başlangıçtı. Buradaki ihtida olayında ölüm korkusu ve kişilerin içinde buldukları hayat standartlarından daha yüksek bir pozisyonu hedeflemeleri yada hiç değilse mevcut olanı sürdürmek istemeleri en önemli motivasyon unsuru idi.

Albertus Aquensis'in eserinde, I. Haçlı ordusunun 1097'deki İznik kuşatması sırasında gerçekleşen benzer bir olay anlatılmaktadır. Buna göre; Sultan I. Kılıç Arslan, Haçlı ordusunun İznik'i kuşattığı haberini alınca onların durumunu öğrenmek gayesiyle iki casus görevlendirmişti. Ancak bunlar şehir civarında iken Haçlı devriyeleri tarafından fark edilmişler ve çıkan çatışma sırasında içlerinden biri öldürülmüş diğeri ise yakalanmıştı. Haçlı liderlerinin önüne getirilen casus işkence altında Sultan'ın ordusu ile ilgili her şeyi anlatmaya başlamıştı. Ardından büyük bir pişmanlık ve göz yaşları içinde Hıristiyan olmak isteğini bildirmişti. Nihayetinde Haçlı liderleri, *içten ve acıklı* yakarışlarına dayanamayarak casusun isteğini kabul etmişlerdi. Diğer taraftan casus her şeye rağmen anlattıklarının doğru olduğunun ispatına kadar hapse atılmasını da istemişti. I. Kılıç Arslan'ın ordusunun casusun bahsettiği bölgeden gelerek 16 Mayıs'ta şehir önlerindeki Haçlı ordusuna saldırması ve başarısızlığa uğraması ile onun söylediklerinin doğruluğu ispatlanmıştı. Bunun üzerine hapisten çıkartılarak ödüllен-

⁹ Runciman, I, 101; Jonathan Riley-Smith, *The Crusades, A History*, Londra 2005, s. 27.

dirilmişti¹⁰. Albertus'un tarafından aktarılan bu olay da casusun hayatta kalmak dürtüsü ile böyle bir seçim yaptığı açık şekilde görülmektedir. Haçlılar ise biraz da ilk seferin heyecanının getirdiği dinî yoğunluk, kendilerinin ve Hıristiyanlığın üstünlüğüne olan inançları dolayısıyla casusun isteğini kabul etmiş olmalıdır. Zira sonraki benzer olaylarda onların daha farklı davrandıklarına şahit olmaktadır.

Nitekim Haçlı seferlerinin ilerleyen safhalarında cereyan eden bir olay konuyla ilgili çok güzel bir örnek içermektedir. Fatimi vezirlerinden Abbas 1154 senesinde Halife el-Zafir'i (1149-1154) öldürmüştü ve yerine küçük yaştaki oğlu el-Faiz'i geçirmişti. Ancak çok geçmeden saray kadınlarının yardım çağrısı üzerine harekete geçen Talai' b. Ruzzik tarafından makamını terk ederek kaçmaya zorlanmıştı. Oğlu Nasr ve ailesinin diğer fertleri ile Suriye'ye kaçmaya çalışırken Haçlıların eline esir düşmüştü. Kendisi öldürülürken oğlu Nasr, Templier şövalyeleri tarafından hapse atılmıştı. Uzun süren hapis hayatı sırasında Nasr, Latince öğrenmeye başladığı gibi Hıristiyan olmaya karar vermişti. Fakat Hıristiyanlığı kabul etmesine rağmen Templierler tarafından 60.000 altına öldürülen halifenin intikamını almak isteyen Mısırlılara iade edilmekten kurtulamadı. Bir devenin sırtında demir kafes içinde Mısır'a gönderilen Nasr, burada halk tarafından linç edilmek suretiyle öldürüldü¹¹. Görüldüğü üzere yeni bir din tercihi bu gibi durumlarda kişinin kurtuluşu için yeterli gelmeyebiliyordu.

Aslında yukarıda aktarılan iki olay arasında Haçlıların göstermiş olduğu davranış farkı mücadelenin taraflarının birbirlerini tanıması, Haçlıların zaman içinde tamamıyla siyasî, sosyal anlamda Ortadoğu'daki siyaset sahnesinin bir bireyi haline gelmesiyle açıklanabilir. Mücadelenin ilk safhasında çeşitli tezahürlerine şahit olunan dinî coşku, bağnazlık ve yekdiğerine karşı yabancılığın ardından taraflar giderek birbirlerini daha iyi tanımaya başlamışlardı. Bu sayede siyasî, sosyal ve ekonomik ihtiyaçların birbirinden çok da farklı olmadığı anlaşılmıştı. Ortaya çıkan yeni durum savaş ve mücadelenin dışında taraflar arasında yapılan siyasî ittifakları, ekonomik, siyasî çıkar ilişkilerini ve bilhassa Haçlılar safında sosyal anlamda keskin bir değişimi de beraberinde getirmişti.

¹⁰ Albertus Aquensis, *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione Emundatione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*, ing. trc. Susan B. Edgington, *Historia Ierosolimitana, History of the Journey to Jerusalem*, Oxford 2007, s. 105-109.

¹¹ Willermus Tyrensis, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, ing. trc. A.C. Krey - E.A. Babcock, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, II, New York 1943, s. 252-253. Abbas'ın ve oğlunun faaliyetleri ve Haçlılara esir düşmesine kadar ki faaliyetleri ile ilgili bkz. İbn el-Esir, XI, 184-185,191-192; trk. trc., XI, 160-161,165-167.

Dinden Dönelere Karşı Bakış Açısı

1119 yılı civarında kurulan Templierlerin¹² sonraki dönemlerde savaş meydanlarındaki mevcudiyetlerinin dışında özellikle para transferi ve bankacılık konularında ön plana çıktıkları bilinmektedir. Askerî hususiyetlerinin yanında doğrudan Roma'daki papaya bağlı idiler. Dolayısıyla dinî bir hüviyet de arz eden bu tarikatın Hristiyanlığı tercih eden birini Müslümanların eline teslim etmeleri onların parasal konulara olan tamahından kaynaklandığı açıktır. Ayrıca gerek Müslüman ve gerekse Hristiyan kanunlarında din değiştirenlere saflarına geçtiği tarafta dahi her zaman iyi gözle bakılmadığı da bilinmektedir. Haçlılar bunları zaten yabancı oldukları bir coğrafyada fırsatını elde ettikleri takdirde kendilerine ihanet edebilecek unsurlar olarak görmekteydiler¹³. Nitekim din değiştirenlerin, Haçlı Yüksek Mahkemesi tarafından şahitliği kabul görmediği gibi bunlar zina suçu işleyenler, yalancı şahitler, gayri meşru çocuklar ve hainler ile bir tutuluyordu¹⁴.

Bu tutumun en açık örneğini 1108'de Serûc'ta yaşanan olayda görebiliyoruz. 1104 senesinde Harran Savaşı'nda (Belih Çayı) Artukoğlu Sökmen'in¹⁵(1091-1104) eline esir düşen Urfa Kontu II. Baudouin (1100-1118 "Urfa Kontu" – 1118-1131 "Kudüs Kralı") ve kuzeni Joscelin için uzun sürecek bir esaret hayatı başlamıştı. Daha sonra Joscelin (1118-1131 "Urfa Kon-

¹² Templier Tarikatı ile alakalı bkz., Alan Forey, "Emergence of the Military Orders in the Twelfth Century", *Military Orders and Crusades*, Norfolk 1994, s. 175-177; Helen Nicholson, *The Knight Templar, A New History*, Sparkford, 2002, s. 17-88; Ebru Altan, "Templier ve Hospitalier Şövalye Tarikatlarının Kuruluşu", *Belleten*, LXVI/245, Ankara 2002, s. 90-93.

¹³ Haçlıların zihnindeki böylesine düşünceler ve güvensizlikler bölgeye geldiklerinden beri en büyük destekçileri durumundaki yerli Hristiyanlara karşı da her zaman var olmuştur. Dolayısıyla da bunlara karşı da yeri geldiğinde sert müdahaleler ve kısıtlamalardan kaçınmamışlardır. Haçlıların tutumu muhataplarının da kendilerine karşı aynı duygular beslemesine zemin hazırlamıştır. Taraflar arasındaki mevcut bakış açısını yansıtan en güzel örnek Urfalı Mateos'un (*Urfalı Mateos Vekaynamesi (952-1136) ve Papaz Grigor Zeyli (1136-1162)*), trk. trc. H.D. Andresyan, Ankara 2000, s.202) *Haçlıların ortaya çıktıkları gündün beri bütün alametlerin tahribat, ölüm, katliam, açlık ve türlü felaketlerin çıkacağını gösterdiği sözlerinde yer almaktadır.*

¹⁴ John de Ibelin, *Le Livre des Assises*, ed. Peter W. Edbury, Brill 2003, s. 167; Joshua Prawer, *The History of Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Cambridge 1988, s. 100.

¹⁵ Sökmen, kardeşi İlgazi ve yeğeni Belek Haçlılarla mücadelenin ilk dönemine damgasını vurmuş olan şahsiyetlerdir. Sökmen'in Haçlılarla mücadeleleri hakkında bkz. Ali Sevim, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasî Faaliyetleri", *Belleten*, XXXVI/103, Ankara 1962, s.501-520; Aydın Usta, "Artuklular ve Haçlılar, Haçlıların Bölgeye Gelişlerinden Belek'in Ölümüne Kadar (1098-1124)", *IÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı, sayı: 37, İstanbul 2002, s.358-363; aynı mlf., "Latin (Haçlı) Kronikleri ve Yerli Hristiyan Kaynaklarında Artuklular", *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, 1, 57-71, ed. İbrahim Özcoşar, 25-26-27 Ekim 2007, Mardin 2008, s. 60-63.

tu"), Sökmen'in ölümünün ardından kardeşi İlgazi (1108-1122)¹⁶ tarafından fidyeye ve dostluk anlaşması karşılığında serbest bırakılmıştı. Harran Savaşı'nın hemen akabinde o sıradaki Musul Emiri Çökürmüş tarafından Sökmen'in elinden alınan II. Baudouin de 1108 senesinde yeni Musul Valisi Çavlı Sakavu'dan aynı şartlarla özgürlüğünü elde etmeyi başarmıştı. Bir süre sonra Çavlı'nın adamları belirlenen fidyenin ilk taksitini almak üzere II. Baudouin'in yanına gelmişlerdi. Bunlar, kontun yanındaki ikametleri sırasında Urfa'ya bağlı Serûc şehrindeki fakir Müslümanların camilerini onarmalarına da yardımcı olmuşlardı. Serûc valisi, Müslümanlıktan Hıristiyanlığa geçmiş olan biri idi. Çavlı'nın adamları İslâmiyet aleyhine sözler sarf ettiğini öğrenince onu dövmüşler ve bu iki taraf arasında bir gerginliğe sebebiyet vermişti. Ancak durumu haber alan II. Baudouin'in *böyle bir adamdan ne bize ne de Müslümanlara fayda gelir* diyerek Serûc valisini öldürtmesiyle gerginlik sona ermişti¹⁷.

Aynı şekilde Müslümanlar tarafında da Hıristiyanlığı tercih edenlere iyi gözle bakılmazdı. İslâm fikhında *mürted* olarak isimlendirilen böyle kişilerin tövbe etmediği takdirde öldürülmesi gerektiğine dair bir hüküm bulunmaktadır¹⁸. Bu ise mürtedin dinini terk etmesinin dışında sosyal ve siyasî düzen içinde bir tehdit olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır. Benzer durum Haçlılar için de geçerlidir. Sapkınlık olarak da nitelendirilen dinden dönme fiili aynı zamanda siyasî gücün Tanrıdan aldığı yetkiyi de inkâr manasına gelmekteydi. Bunlar sadece Tanrının değil sosyal düzenin de düşmanı idiler. Dolayısıyla da kamu düşmanı olarak mühtediler yasalar karşısında meşru hedef durumundaydılar ve yeniden Hıristiyanlığa dönmedikleri takdirde öldürülmeleri gerekirdi¹⁹. Sicilya'da II. William'ın (1166-1189) sarayının ileri gelen memurlarından biri olan Arap asıllı Mehdiyeli Filip, Müslüman iken Hıristiyan olmuş biri idi. Sonrasında yeniden eski dinine dönünce 1153 yılında idam edilmişti. Yine bu dönem içerisinde

¹⁶ İlgazi'nin Haçlılarla mücadelesi hakkında bkz., Ali Sevim, "Artukoğlu İlgazi", XXXVI/104, Ankara 1962, s. 665-691; Aydın Usta, "Artuklular ve Haçlılar", s. 363-371; aynı mlf., "Latin (Haçlı) Kronikleri ve Yerli Hıristiyan Kaynaklarında Artuklular", s. 63-66.

¹⁷ İbn el-Esîr, X, 462; trk. trc., X, 370.

¹⁸ Vehbe el-Zuhayli, *İslam Fikhi Ansiklopedisi*, VII, trk. trc. Hamdi Arslan-Beşir Eryarsoy, İstanbul 1991, s. 465-567; Numan A. es-Samarrai, *Mürted'e Ait Hükümler*, trk. trc., Osman Z. Soyyiğit-Ahmet Tekin, İstanbul 1970, s. 211-242; Khoduri, *a.g.e.*, s. 176-177; Özel, *a.g.e.*, s. 92-93.

¹⁹ John de İbelin, *a.g.e.*, s. 745; David Abulafia, *Frederich II, A Medieval Emperor*, New York 1988, s. 212.

yaşanan yoğun Hıristiyanlaştırma baskısına karşılık adadaki birçok Müslüman, İslam topraklarına göç etmişti²⁰.

Haçlı Seferleri döneminin büyük kahramanlarından biri olan Selahaddin Eyyubi'nin (1174-1193) 1179 senesinde Beytü'l-Ahzan Kalesi'nin fethinden sonra ele geçirilen esirlerle ilgili tasarrufu konuyla ilgili güzel bir örnektir. Sultan, bunların içinden çarh ile ok atanların ve mürtedlerin derhal idamını emretmişti²¹. Beytü'l-Ahzan olayında öldürülmelerine hükmedilen mürtedler muhtemelen Haçlı ordusunda görev yapan Türkopollerdi. Haçlılar bölgede nüfus bakımından zafiyetleri dolayısıyla Ermeniler ağırlıkta olmak üzere yerli Hıristiyanları ve ihtida etmiş Türkopolleri (çoğunlukla hafif süvari olarak) ordularında istihdam etmişlerdi. Türkopoller, Haçlıların öncesinde Bizans ordusunda da kullanılan bir unsurdur²². Aynı şekilde doğudaki küçük Ermeni prenslikleri de bunları askerî amaçlarla kullanmışlardır. Nitekim Urfa kontu II. Baudouin ile Antakya Naibi Tankred arasındaki mücadelelerde Urfa kontunu destekleyen Ermeni Hâkimi Kogh Vasil mürtedlerden (turkopollerden) oluşan 1000 süvari ve 2000 piyadeyi Baudouin'in emrine vermişti²³.

Din değiştirenler de zaman zaman bu olumsuz bakış açısını tetikleyecek şekilde yeni dindaşlarına karşı ihanet içinde olabilmıştır. Kudüs Kralı I. Baudouin'in (1110-1118), 1110 senesindeki Sayda kuşatması sırasında böyle bir olay yaşanmıştır. Haçlı kuvvetlerinin sıkıştırdığı Sayda şehrinin ileri gelenleri içinde buldukları durumdan kurtulmak üzere Kralın oda hizmetçisi olan bir mürted ile temas kurmuşlardı. Ona, Kralı öldürdüğü takdirde çok büyük meblağlarda para, şehirde geniş arazi ve imkânlar sağlayacakları sözünü vermişlerdi. Mürted kendisine gelen teklifi kabul etmiş ve suikasti gerçekleştirmek için uygun zamanı kollamaya başlamıştı. Ancak durumu öğrenen Sayda Hıristiyanları derhal Haçlıları haberdar etmişlerdi. Sonuçta Kral, yakalanıp suçunu itiraf eden mürtedin asılmasına hükmetmişti²⁴.

III. Haçlı Seferinin önde gelen simalarından Sur Hâkimi Konrad de Montferrat'ın Nisan 1192'de iki Haşîşi daisi tarafından öldürülmesi olayı

²⁰ G.A. Loud, "Norman Sicily in the Twelfth Century", *New Cambridge Medieval History c.1024-c.1198*, IV/2, ed. David Luscombe-Jonathan Riley-Smith, Cambridge 2008, s. 469.

²¹ el-Bundarî, *Sena'l-Bark el-Şami*, ed. Ramazan Şeşen, İstanbul 2004, s. 213; İbn Vasil, *Müferric el-Kurub fi ahbari beni Eyyub*, II, thk. Cemaleddin Şeyyal, Kahire 1972-1977, s. 82.

²² Tfs. için bkz., Yusuf Ayönü, "Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler", *SÜ. Türkîyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2009, Bahar, s. 53-69.

²³ İbn el-Esir, X, 461-462; trk. trc., X, 369-370.

²⁴ Willermus Tyrensis, I, 487-488.

da bu konudaki bir diğer örneğimizi teşkil etmektedir. Dönemin tarihçileri tarafından Konrad'ın öldürülmesi olayının başlıca şüphelileri olarak Selahaddin Eyyubi ile İngiltere Kralı Arslan Yürekli Richard (1189-1199) gösterilmiştir. Fakat burada asıl önemli nokta cinayetin faillerinin olayın yaklaşık altı ay öncesinde Hıristiyanlığı kabul etmiş gibi görünerek Balian de İbelin ile Renauld de Sidon'un yanına yerleşmeleridir. Böylece Konrad'a yakın bu iki soylu sayesinde ona rahatça sokulup kendisini öldürmeyi başarmışlardır²⁵. Haşîşilerin mühtedi kimliği ile böyle bir fiili gerçekleştirmeleri Haçlılar arasında din değiştirenlere karşı olumsuz ön yargılar meydana getireceği aşîkârdır.

Ölüm korkusu dolayısıyla din değiştirme vakalarıyla ilgili tespit edebildiğimiz son olay ise Bizans İmparatoru İoannes Komnenos'un (1118-1138), 1138 yılındaki Kuzey Suriye Seferi sırasında gerçekleşmiştir. Bizans-Haçlı ordusu tarafından ele geçilen Buzaa şehrinde içlerinde kadın ve çocukların da bulunduğu pek çok insan öldürülmüş ya da yaralanmıştı. Şehrin kadısıyla birlikte ileri gelenlerinden 400 kişi ise hayatlarını kurtarmanın yanında sahip olduklarını koruyabilmek gayesiyle Hıristiyan olmuşlardı²⁶.

Sosyal ve Ekonomik Sebeplerle Gerçekleşen Dinden Dönme Vakaları

Taraflar arasında süregelen savaşlar dolayısıyla bazı din değiştirme vakalarının bilhassa kuşatmalar sırasında karşılaşılan güçlükler nedeniyle gerçekleştiği görülmektedir. Bununla ilgili kaynaklarda ilk aktarılan kayıt yine Antakya kuşatması münasebetiyle geçmektedir. Haçlıların, Haziran 1098'de Antakya'yı bir ihanet sayesinde ele geçirmesinin²⁷ hemen ardından

²⁵ İbn el-Esir, XII, 78-79; trk. trc., XII, 71-72; İmadeddin el-Katib el-İsfahani, *el-Feth el-Kussi fi'l-feth el-Kudsi*, thk., M. Mahmud Subh, Kahire t.y., s. 589. Bu olayla ilgili İbn el-Esir'de Selahaddin'in suikasti azmettiği belirtilirken, İmadeddin ise İngiltere Kralı'nı işaret etmektedir.

²⁶ İbn el-Esir, XI, 52; trk. trc., XI, 59.

²⁷ Müslüman kaynaklarında *Ruzbe* adlı bir zırh ustası (İbn el-Esir, X, ; trk. trc., X, 229; İbn el-Adim, *Zübde'tü'l-Haleb fi tarih-i Haleb*, II, nşr. Sami Dehhan, Dimaşk 1954, s. 133-134) Latin ve Bizans kaynaklarında Pirrus ya Pyrrus da olarak geçen ve Antakya'nın Haçlılar tarafından zaptını sağlayan bu kişinin Ermeni bir mühtedi olduğu belirtilmektedir. Bkz., Anna Komnena, *Alexiad, Malazgirt'in Sonrası*, trk. trc. Bilge Umar, İstanbul 1996, s. 334; Radulphus Cadomensis (Ralph of Caen), *Gesta Tankredi Siciliae Regis in Expeditione Hierosolymitana*, ing. trc. B.S. Bachrach-D.S. Bachrach, *Gesta Tankredi of Ralph of Caen*, Hampshire 2005, s. 88; Raymondus Aguliers, *Historia Francorum Qui Ceperunt Jerusalem*, ing. trc. J. H. Hill - L. L. Hill, Philadelphia 1968, s. 46-47. Aynı şekilde İbn Kalanisi (*Tarih-i Dimaşk*, thk.Süheyl Zekkar, Dimaşk 1983, s. 221) de bu zatın adını Biruz (Firuz) olarak vermektedir. Bütün bu kaynaklardan farklı olarak Ordericus Vitalis, (*Historiae ecclesiasticae*, III, ing. trc. ve notlar, Thomas M.A. Forester, Londra 1853, s.120) Bohemund'un, Firuz'u Hıristiyan olmaya ikna ettiğini belirtmektedir.

Musul Emîri Kürboğa beraberindeki kuvvetlerle şehri kuşatmıştı. Bu dönemde Haçlılar erzak temini konusunda ciddi sıkıntılar yaşamaktaydılar. Zira şehir ellerine geçmeden önce de aynı problemle karşı karşıya kalmışlardı. Kuşatma devam ederken Haçlılar, Herluin adlı bir kişi ile Pierre L'Hermitte'yi, Kürboğa'nın ordugâhına göndermişlerdi. Müslüman kaynaklarının da işaret ettiği üzere Kürboğa, niyetleri ve askerî güçleri konusunda yeterli bilgi sahibi olmadığı muhataplarını küçümsemekteydi. Latin kaynaklarından Robertus Monachus, Musul emîrinin rakiplerine karşı duyduğu küçümsemenin nedenini kuşatma sırasında şehirden kaçarak Kürboğa'ya sığınmış bir mühtedinin varlığına bağlamaktadır. Güney Fransa'nın Provence eyaletinden olan bu zat, Haçlıların açlık nedeniyle içinde buldukları güç durumu hakkında Kürboğa'yı bilgilendirmişti. Ancak müellife göre Kürboğa, Haçlılar silahlanmış şekilde karşısına çıktıklarında, mühtedin kendisini aldattığını düşünerek boynunu vurdurmuştu²⁸.

Müslüman ordusu tarafından Antakya'da kuşatılan Haçlıların çektiikleri sıkıntılar tahammül sınırlarını aşmıştı. Öyle ki Bohemund'un eniştesi Grand-Mesnil Kontu Guillaume ve Etienne de Blois gibi ünlü Haçlı liderlerinin kuşatmasında sırasında açlık ve ölüm tehdidi dolayısıyla şehirden ayrılmışlardı. Daha Haçlılar şehri ele geçirmeden önce yine erzak açısından ortaya çıkan sıkıntılar dolayısıyla Halkın *Seferi*'nin lideri Pierre l'Hermitte'nin de aynı sebeplerden Haçlı Ordusundan kaçtığı unutulmamalıdır. Astlarına göre çok daha fazla imkânlarla sahip ordu ileri gelenlerinin bu türden davranışlarının alt seviyede, sosyal ve ekonomik zorluklar karşısında daha kırılğan askerler arasında çok daha fazla cereyan etmiş olması yanlış bir tespit olmayacaktır. Nitekim yine Antakya kuşatmasındaki olayları aktaran Willermus Tyrensis²⁹ *yakın tehlikenin neden olduğu panik, zorluk ve açlığa karşı zayıflıklarından ötürü* Haçlı ordusunun içinden bazı askerlerin Müslümanlara sığındığını, *ahlaksızca Hz. İsa'nın öğretilerini ve inancını inkâr ederek* müdafilerin durumu hakkında karşı tarafa bilgi verdiklerini yazmaktadır. Dolayısıyla da Güney Fransa'nın Provençal eyaletinden olduğu belirtilen mühtedi ile Kürboğa arasında geçen hikâye pek de olağandışı görünmemektedir. Ayrıca bu olayda Haçlı ordusunun içinde Kuzey Fransızları ile Raymond St. Gilles'in emrindeki Güney Fransızları arasında yaşanan çekişmelerin de izini görmek mümkündür. Kuzey Fransızlarına mensup olan müellifin İncil'den de alıntılar yaparak ihtida olayını aktar-

²⁸ *Historia Iherosolimitana*, s. 168.

²⁹ I, 267.

ması buna işaret etmektedir. Benzer vakalar sonraki dönemlerde de cereyan edecektir.

Açlık ve zorlu yaşam koşulları dolayısıyla gerçekleşen bir başka ihtida olayı ise Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın (1105-1118) emriyle Haçlılara karşı cihad yapmak amacıyla harekete geçen Emir Mevdud'un seferleri sırasında yaşanmıştır. 1110 senesinde emrindeki orduyla Urfa'yı kuşatan Mevdud üzerine gelen Haçlı ordusunu açık araziye çekmek için şehir önlerinden Harran'a doğru ricat etmeye başlamıştı. Fakat Haçlılar, onu bir süre takip ettikten sonra asıl maksadını anlayarak takipten vazgeçmişlerdi. Mevdud, Haçlıların dönüşünü, yanına kaçarak Müslümanlığı tercih eden iki Frank askeri sayesinde öğrendikten sonra derhal Haçlıları takibe başlamış ise de onları yakalayamamıştı³⁰. Ona, Haçlıların ricat haberini getiren mühtedilerin tercihlerini hangi şartlar altında yaptıklarına dair herhangi bir bilgi yoktur. Ancak daha iyi yaşam şartları ve istikbal kaygısıyla böyle bir şey yapmaları muhtemeldir. Urfa ve Antakya arasında uzun zamandan beri süre gelen rekabet ve Urfa arazisinin sürekli yapılan yağmalar bir tarafa meydana gelen doğal afetler sonucunda giderek kötüleşen yaşam şartları burada ön plana çıkan etkenler olarak görünmektedir.

Yine I. Haçlı Seferi sırasında Antakya'daki gibi uzun süreli bir mücadelenin yaşandığı, 1189'da başlayıp 1192'de sona eren Haçlıların Akka kuşatması sırasında da açlık dolayısıyla gerçekleşen ihtidalara şahit olmaktadır³¹.

Sosyal ve ekonomik anlamda sahip olduğu zenginliği muhafaza edebilmek arzusu, siyasi kariyer beklentisi de Haçlı Seferleri dönemindeki din değiştirme vakaları içinde failler adına önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. Bunlar arasında Haçlıların, Antakya'da kendilerini kuşatan Kürboğa'yı mağlup etmelerinin akabinde gerçekleşen olay oldukça ilginçtir.

Emir Kürboğa şehir önlerine gelip kuşatmayı başlattığı sırada Emir Yağısıyan'ın oğlunun idaresindeki iç kale, Haçlılara karşı mukavemeti sürdürmekteydi. Kürboğa öncelikle Yağısıyan'ın oğlunun elindeki iç kaleyi teslim almış ve Ahmed b. Mervan adlı bir komutanını buranın idaresiyle görevlendirmişti. Ancak Kürboğa'nın mağlup olup şehir önlerinden ayrılmasından sonra iç kalenin muhafızı Ahmed b. Mervan daha fazla direnme-

³⁰ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 240.

³¹ Ambroise, *The Crusade of Richard Lion-Heart*, ing. trc. Merton Jerome, notlandırma; John L. La Monte, New York 1941, s. 184-185; İbn Şeddad, *el-Nevadir el-Sultaniyye el-Mehasin'ül-Yusufiyye*, thk. Cemaleddin Şeyyal, Kahire 1994, 134-135, 140, 144.

nin bir fayda sağlamayacağını görerek Haçlılarla görüşmelere başlamıştı. Runciman³², onun çok önceden Kürboğa'nın olası bir mağlubiyetine karşı Bohemund ile gizli bir anlaşma yaptığını belirtmektedir. Sonuçta Ahmed iç kaleyi Haçlılara teslim etmesinin yanı sıra maiyetindeki adamlarından bir bölümüyle birlikte Hıristiyan olmayı tercih etmiş ve geride kalan iç kale müdafileri ise Bohemund tarafından kendilerine verilen güvence ve refakat birliği ile birlikte Müslüman topraklarına dönmüşlerdi.

Müslüman müellifler bu ihtida olayı hakkında bilgi vermezken Latin kaynaklarında *Ahmed b. Mervan'ın savaş sırasında Haçlı ordusuna yardım etmek üzere savaş meydanına inen Hıristiyan azizleri ve melekleri gördükten sonra beraberindekilerin bazılarıyla din değiştirmeyi tercih ettiği* şeklinde doğaüstü bir hikâye yer almaktadır³³. Latin kroniklerinin özellikle Haçlıların Antakya'yı ele geçirmelerinden Kürboğa'nın yenilgisine kadar ki zaman diliminde meydana gelen olaylara dinî bir görünüş kazandırma konusundaki gayretleri dikkate alındığında bu son derece doğal ve genele uygun bir durum olarak görünmektedir.

Öte yandan gökten inen aziz ve meleklerin Haçlı ordusuna yardım etmeleri teması sadece Latin kaynaklarına has bir durum değildir. Nitekim sonraki dönemlerde Artukoğlu İlgazi ile Antakya Haçlı Kontu Roger de Salerne arasında 1119 senesinde cereyan eden ve Müslüman ordusunun kesin zaferiyle sonuçlanan Tell-Afrin Savaşı ile ilgili olarak İbn el-Adim'de³⁴; gökten inen yeşilli meleklerin Müslüman ordusuna yardım ettiğine dair bir hikâye yer almaktadır.

Böylesine dinî ve doğaüstü objelerle yüklü anlatımlarda, bize kaynaklık eden müelliflerin aynı zamanda birer din adamı olmalarının etkisi açık şekilde hissedilmektedir. Dinî objeler bir kenara bırakıldığında Ahmed b. Mervan ile maiyetindeki adamlarından bazılarının Hıristiyan dinine girmesinde sosyal ve psikolojik etkenlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Muh-

³² *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 191.

³³ Robertus Monachus, s. 174-175; *Gesta Francorum*, s. 69-71; Guibertus Novigenti, s. 111-112; Petrus Tudebodus, s. 88-89. Haçlı müellifleri arasında Antakya kuşatması sırasında gerçekleşen ve kendi üstünlükleri ile sona eren olaylara dinî bir görünüş katmak çabası açıkça görülmektedir. Bu nedenle olaylar sıkça doğaüstü olaylar, dinî mucize hikâyeleri ve karşı tarafın ağzından kendilerini öven kehanetlerle süslenmişlerdir. Bahsi geçen hikâyelerden birinde; şehri ele geçirdikten hemen sonra Haçlıları burada kuşatan Kürboğa ve 140 yaşında olduğu belirtilen annesi arasında onun Haçlılara karşı gelmesinin felaket getireceği zira muhataplarının, Müslümanların günahlarına karşılık gönderilmiş yenilmez ve tanrının yardımına sahip kişiler olduklarına dair diyalog geniş bir şekilde ele alınmıştır. Bkz. Bkz., *Gesta Francorum*, s. 53-57; Robertus Monachus, s. 154-157; Petrus Tudebodus, s. 69-72.

³⁴ İbn el-Adim, II, 190.

kem surlarla çevrili Antakya'nın zaptının ardından Kürboğa'nın güçlü ordusunu da mağlup etmeleri Müslümanlar arasında *demir zırhlara bürünmüş Haçlıların* yenilmezlik efsanesini ortaya çıkarmıştı. Bunun meydana getirdiği yılgınlık ise Haçlılara bir süre için bölgedeki hareket üstünlüğünü ellerinde bulundurma avantajını sağlayacaktı. Muhtemelen Ahmed b. Mervan da, Ortadoğu'daki siyaset ve hâkimiyet ibresinin tamamıyla Haçlıların tarafına döndüğü düşüncesinin getirdiği siyasî istikbal kaygısıyla böyle bir seçim yapmış olmalıdır.

Antakya'da din değiştirenlerden biri Bohemund adıyla 1099 senesinde Fatimîlerle Haçlılar arasında yapılan savaşta yeniden karşımıza çıkmaktadır. Bu zat Askalan şehrinin Haçlılar tarafından kuşatılması sırasında Raymond St. Gilles adına müdafilerle teslim görüşmelerini yürütmüştür. Ancak onun görüşmeler sırasındaki rolü ve faaliyetleri hakkında bize olayı aktaran Raimundus Aguilers'in eserini olayın hemen başında bitirmesi dolayısıyla fazla bir bilgi bulunmamaktadır.

Antakya'daki gelişmelerin ardından Kudüs'e doğru yollarına devam eden Haçlılar ile onların gücünden ve yaptıklarından ürkmüş olan Müslümanlar arasında herhangi ciddi bir mücadele yaşanmadı. Aksine bölgenin Müslüman hâkimleri, yolculukları sırasında Haçlıları iyi niyet gösterileri ile karşılayıp erzak yardımında bulundular. Onlara karşı duyulan dehşet ve yılgınlık giderek artmaktaydı. Haçlıların yol güzergâhı üzerinde bulunan Trablus şehrinin emîri Fahrülmülk b. Ammar'ın hareket tarzı konumuzla ilgili olmasının yanında ortaya çıkan korku ve yılgınlığın derecesini göstermesi açısından önemlidir. Fahrülmülk 1099 yılı başlarında Antakya'dan güneye doğru harekete geçen Haçlılara Arka'yı kuşattıkları sırada bir elçilik heyeti göndermişti. Onun muhataplarına sunduğu teklif erzak yardımı ve iyi niyet gösterisinden çok daha fazlasıydı. Taraflar arasında yapılan görüşmelerin sonrasında varılan mutabakata göre; Haçlılar kendilerine karşı hazırlıklarını haber aldıkları Fatimî ordusunu mağlup ettikleri ve Kudüs'ü aldıkları takdirde Fahrülmülk Hıristiyanlığı kabul edip elindeki toprakları Haçlılara bağlı olarak yöneteceğini taahhüt etmişti³⁵.

Trablus emîrinin gerçekten Hıristiyanlığı kabul etmek gibi bir niyetinin olduğu şüphelidir. Muhtemelen hakimiyetindeki şehri ve buraya bağlı yerleri Haçlıların yağma ve saldırılarından koruyabilmek amacıyla böyle bir yol izlemiş olmalıdır. Hatta bu psikoloji ile Haçlılar bölgeden geçtiği sırada

³⁵ *Gesta Francorum*, s. 86; Guibertus Novigenti, s. 119.

Trablus surlarına Haçlı liderlerinden Raymond St. Gilles'in sancağını astırmıştı³⁶. Nitekim I. Haçlı Seferi'nin diğer görgü şahitleri³⁷, Fahrülmülk'ün topraklarını Haçlılara karşı korumak konusunda endişeli olduğunu ve onlarla anlaşmak üzere elçiler gönderdiğini yazdıktan sonra Haçlıların buna mukabil gerçek manada bir barışın şartı olarak ona Hıristiyan olmayı şart koştuklarını yazmışlardır. Ancak Fahrüddeve'nin hareketlerine yön veren böyle bir durum dahi Haçlıların, daha seferlerinin başında Müslümanlar karşısındaki askerî ve psikolojik üstünlüğünü açıkça gözler önüne sermektedir.

1168 senesinde Kilikya'nın Ermeni hâkimi Rupen hanedanından Thoros'un ölümü konumuz dâhilinde ilginç gelişmelere yol açacak olayların başlangıcı olmuştur. Zira Thoros'un yerine vasiyet ettiği küçük yaştaki oğluna ve onun vasisi Latin Thomas'a itiraz eden kardeşi Mileh, Atabek Nureddin Mahmud b. Zengi'nin yardımıyla Kilikya Ermenilerinin başına geçmek için harekete geçmişti. Thoros daha sağlığında Mileh'i idarî anlamdaki bütün görev ve yetkilerinden azlederek Kilikya'dan sürmüştü. Onun ölümü üzerine Mileh iktidar haklarını tekrar elde etmek için Atabek Nureddin'in yanına giderek Müslümanlığı kabul etmişti³⁸.

Ancak Nureddin'den aldığı askerî destekle harekete geçmesine ve 15.000 kişiyi esir etmesine karşın istediğini elde edememişti. Yeni kuvvetlerle ikinci kez hazırlandığı sırada Ermeni ileri gelenleri, onun şahsında Nureddin'in gücüne karşı koyamayacaklarını anlayarak Mileh'i yüksek hâkimleri olarak tanımak zorunda kaldımışlardı. Böylece Kilikya Ermenilerinin başına geçen Mileh 1175'de öldürülmesine kadar gerek Bizans ve gerekse Haçlılar için bir tehdit unsuru olmuştu. Fakat Nureddin'in 1174'deki vefatının ardından onun müdahale tehdidinden kurtulan Ermeni ileri gelenleri, Mileh'i Sis şehrinde öldürmüşlerdir³⁹.

Mileh'in ihtidası Haçlı seferlerinin hemen öncesinde Antakya'nın Ermeni Hâkimi Philateros'un Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın huzurunda

³⁶ Raimundus Aguilers, *a.g.e.*, s. 87.

³⁷ Robertus Monachus, s. 189. Aynı şekilde Petrus Tudebodus (s. 106) da, Haçlı liderlerinden Raymond St. Gilles'in barış için emrini Hıristiyan olmasını şart koştuğunu Fahrüddeve'nin de bu konuda söz verdiğini belirtmektedir.

³⁸ Willermus Tyrensis, II, 386-387. Krş., Nikita Elisséeff, *Nur ad-din, un Grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades*, Dimaşk 1967, s. 656.

³⁹ Süryani Mikhael, *Süryani Patrik Mikhael Vekaynamesi*, trk. trc. H.D. Andresyan, TTK. Kütüphanesi, s. 204-205, 236; Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, II, trk. trc., Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999, s. 405, 420-421. Krş. Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara 2007, s. 144-145.

Müslüman olması⁴⁰ gibi siyasî ihtiraslar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Zira Mileh daha öncesinde de Templier Şövalye Tarikatı'na girerek Latin inancını kabul etmişti. Ancak bu hareketinden istediği neticeyi elde edemediği için Nureddin'in huzurunda İslam dinine girmişti. Yaptığı son tercih ona siyasî istikbal kapılarını açtı ise de bunun Nureddin'in yaşamına bağlı olduğu açıktır. Nitekim Mileh de, atabeyin 1174'deki ölümünün sonrasında çok geçmeden öldürülmüştür.

Ermeni Mileh'in siyasî kaygılarla ihtida etmesi kadar ilginç bir diğer olay ise Suriye'deki Nizari İsmaililerin Reisi (Şeyhül-Cebel) Reşideddin Sinan ve Kudüs Kralı Amaury (1162-1174) arasında yaşanmıştır. İsmaili reisi, krala elçiler göndererek Templier Şövalyelerinin kendilerinden aldığı yıllık 2000 parça altın haracı affetmeleri halinde müritleri ile birlikte Hıristiyanlığı kabul edebileceklerini bildirmişti. Kral bu duruma çok sevinmiş ve Templierlerin aldıkları harac miktarını kendi hazinesinden hazırlatmıştı. Uzun bir süre şartları görüşmek üzere yanında alıkoyduğu elçilik heyetini daha sonra geri göndermişti. Fakat elçilik heyeti Trablus topraklarında Templier Şövalyelerinin taarruzuna uğrayarak öldürülmüşlerdi. Duruma çok içerleyen Kral Amaury bütün ikazlarına karşın kendisine teslim edilmeyen suçluları zor kullanarak yakalayıp hapsedmişti⁴¹. Haşişi elçilerinin öldürülmesi dolayısıyla Reşideddin Sinan'ın teklifinin sonuçlarının ilerideki seyrinin nasıl olacağı bir soru işareti olarak kalmıştır. Haşişilerin düşmanlarına ve muhaliflerine karşı hareket tarzları dikkate alındığında elçilerinin öldürülmesi konusunda sessiz kalması da ilginç bir ayrıntıdır. Diğer taraftan Reşideddin'in teklifinin İsmaili inancını terk etmekten çok Templierlere karşı harac boyunduruğundan kurtulmak için atılmış bir adım olarak görmek daha doğru olacaktır. Bu nedenle de karşındakilerin kolaylıkla ikna olabilecekleri böylesine bir teklifte bulunmuştur. Sonraki faaliyetleri de onun teklifinde çok fazla samimi olmadığını göstermektedir⁴².

⁴⁰ Urfalı Mateos, s. 170-171. Krş., İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 85; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993, s. 69.

⁴¹ Willermus Tyrensis, II, 391-393.

⁴² Nureddin'in 1174'deki ölümünün sonrasında Suriye'de hâkimiyetini tesise başlayan Selahaddin'in 1176'daki Masyaf kuşatmasının sonrasında Haşişilerin Haçlılarla dostluk ve işbirliği politikasını terk ederek Sünni Müslümanlara yaklaşımları bilinmektedir. Hatta III. Haçlı Seferi'ni sonlandıran 1192'dek Selahaddin ile Arslan Yürekli Richard arasında yapılan anlaşmaya Haşişiler, Müslümanlar tarafında dâhil edilmişlerdir. Bkz. Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve Devri*, İstanbul 2000, s. 67-70, 210; Bernard Lewis, *Haşişiler, İslam'da Radikal bir Tarikat*, trk. trc.. Kemal Sarısözen, Nisan 2005, s. 164-167; Usta, "Müslüman-Haçlı Mücadelelerinde Haşişiler", İÜ Edebiyat Fakültesi *Tarih Dergisi*, sayı: 44, İstanbul 2007s. 16-19.

Ekonomik nedenlere dayanan bir başka din değiştirme vakası da VII. Haçlı Seferi sırasında yaşanmıştır. Fransa Kralı IX. Louis (Saint) (1126-1270) tarafından 1248-1250 yılları arasında gerçekleştirilen sefere katılan Jean de Joinville hatıratında Mısır sultanından, krala gönderilen bir elçiden bahsetmektedir. Elçinin akıcı bir şekilde Fransızca konuşması üzerine bunu nerede öğrendiği sorulmuştu, O da daha önce Hıristiyan olduğunu söyleyince Kral tarafından kovulmuştu. Sonrasında Joinville bu adamı bir kenara çekerek hikâyesini anlatmasını istemişti. Elçi, Provence eyaletinde doğduğunu ve sonradan geldiği Mısır'da bir Müslüman kadınla evlenip bu dini kabul ettiğini söyledi. Joinville'nin *Müslüman olarak öldüğü takdirde cehenneme gideceğini* söylemesi üzerine adam *Hıristiyanlıktan daha iyi bir din olmadığını bildiğini ama Müslümanlar arasında elde ettiği zenginliği kaybetmekten korktuğu* cevabını verdi. Yeniden Hıristiyan olabileceğini ancak bunu yaptığı takdirde *insanların dininden dönen adam* şeklindeki aşağılamalardan kaçındığını, böyle bir durumla karşılaşmaktansa *şimdiki haliyle kalmayı tercih ettiğini* söyledi. Joinville, ona *kıyamet gününde utancının bundan daha fazla olacağını* söylemesine karşın adam, Müslüman kalmayı tercih ederek oradan ayrıldı⁴³. Burada aktarılan olay aslında her iki dinin mensuplarının dinden dönenlere aynı gözle baktıklarını açıkça göstermektedir. Fransa Kralı'nın ve Joinville'nin, Mısır elçisine karşı takındıkları tutum ve sözleri bunun en güzel örneğidir. Diğer taraftan mühtedi'nin sözleri ise onun ihtida gerekçesi açık şekilde dile getirmesinin yanında, kendisine yöneltilebilecek aşağılamalardan kaçınması da içinde bulunduğu psikolojiyi gözler önüne sermektedir.

Değişen Sosyal Çevre İçerisinde Gerçekleşen Dinden Dönme Vakaları

Haçlıların Ortadoğu'ya yerleşmesini takip eden dönemde iki taraf arasında gelişen sosyal ilişkiler çerçevesinde ihtida olaylarında da farklılıklar görülmeye başlamıştı. Daha önceki örnekler için saha genelde savaş alanlarıydı. Şimdi ise taraflar sosyal anlamda da yakın ilişkiye girmişler ve inanç, gelenek-görenek bakımından birbirinden tamamıyla farklı iki toplum arasında evlilikler gerçekleşmeye başlamıştı. Yapılan evlilikler de doğal olarak din değiştirme vakalarını beraberinde getirmekteydi. I. Haçlı seferinin görgü tanıklarından Fulcherius Carnotensis eserinin sonlarında yerleştikleri bölgenin yaşayış, gelenek-göreneklerine intibak sağlayan Haçlıların artık gerçek manada *Doğulular* olmaya başladıklarından bahsetmektedir. Yine

⁴³ Jean de Joinville, *Bir Haçlı'nın Hatıratı*, trk. trc., Cüneyt Kanat, Ankara 2002, s. 156.

yerel halkla başlayan sosyal yakınlaşmanın sonucunda bunlarla yapılan evliliklerin sayısı da artmıştır⁴⁴. Müellif gerçekleşen evliliklerin sadece yerli Hıristiyanlarla değil vaftiz edilen Müslümanlarla olduğunu da eklemektedir⁴⁵.

Her iki topluma mensup bireylerin aynı coğrafya ve sosyal sahayı paylaşmalarına paralel olarak yekdiğerinin yaşam şekil ve düzenine karşı bir kanıksama, alışkanlık meydana gelmişti. İnsanların kimi zaman bu birlikteliğin getirdiği alışkanlık dolayısıyla din değiştirdiklerine şahit olmaktayız. Nitekim Ortaçağ İslâm dünyasının ünlü seyyahlarından İbn Cübeyr anılarında, daha önce Haçlıların eline esir düşmüş bir Mağriblinin kurtarıldıktan sonra Hıristiyan olduğundan bahsetmektedir. Bu adam özgürlüğünü kazandıktan sonra ticaret yapmaya başlamış ve Akka'ya gelmişti. Uzun süreden beri Hıristiyanların içinde yaşamış olmasından ötürü onların adetlerine iyice aşına olduğu için nihayetinde Hıristiyanlığı tercih etmişti. Sur şehrinde vaftiz edildiğini söylediği bu şahısla ilgili olarak İbn Cübeyr, Joinville'in yaptığı gibi ahirette cehennem azabına maruz kalacağını söyleyerek tepkisini belirtmiştir⁴⁶.

II. Haçlı Seferi ordularının Bizans'ın Anadolu toprakları üzerinden Suriye uzanan yolculukları sırasında yaşanan toplu ihtidalar bütün Haçlı seferleri boyunca gerçekleşen bu türden vakalar içinde duygusal-psikolojik nedenlerin en ağır bastığı olaydır. Alman ve Fransız kuvvetleri Anadolu'dan geçişleri sırasında Türk birliklerinin yoğun saldırılarına maruz kaldıkları gibi daha önceleri yaşanan kötü tecrübeler dolayısıyla Bizans ahali de kendilerini düşmanca bir tavır içinde karşılamıştı⁴⁷. Bütün bu olumsuzluklar karşısında bunalan Haçlı liderleri de Antalya'ya ulaşmalarının ardından Suriye'ye yolculuklarının geri kalan kısmını denizden sürdürmeyi tercih etmişlerdi. Onların geride bıraktığı yaya ve fakir askerler ise karadan yollarına devam etmek zorunda kalmışlardı. Türklerin saldırılarıyla telef olanlar dışında yiyecek temininde yaşanan güçlükler dolayısıyla açlıktan ölüm vakalarına rastlanmaya başlanmıştı. İşte bu noktada Türkler, düşmanları da olsa muhataplarının çektikleri sıkıntılar karşısında saldırılarını durdurarak Haçlılara yemek ve para yardımı yaptıkları gibi hasta olanlarını

⁴⁴ *Historia Hierosolymitana*, ing. trc. F. Rita Ryan, *A History of the Expedition to Jerusalem*, Knoxville 1969, s. 271.

⁴⁵ *a.g.e.*, aynı yer.

⁴⁶ İbn Cübeyr, *Endelüs'ten Kutsal Topraklara, Seyahatname*, trk. trc., İsmail Güler İstanbul 2003, s. 230.

⁴⁷ Haçlılar -Bizans ilişkileri ve taraflar arasında başlayan düşmanlıkla alakalı bkz., Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 132-153.

da tedavi ettirmişlerdi. Kendilerine karşı gösterilen bu davranıştan etkilenen Haçlılardan 3000 den fazla insan Müslüman olmayı seçmişti⁴⁸. Olayı aktaran Haçlı kaynağı gelişmelerden duyduğu şaşkınlık ve üzüntüyü *Ey ihanetten daha zalim olan merhamet, Türkler Hıristiyanlara ekmek vererek onların dinlerini değiştiriyorlardı* sözleriyle dile getirmişti⁴⁹. Yolculukları boyunca kendi dindaşlarından gördükleri kötü muameleye karşın Türklerin davranışının Haçlılar üzerinde çok büyük bir etkisi olduğu açıktır. Bu nedenle de hiçbir baskı ve zorlama altında kalmadan⁵⁰ gönüllü olarak İslamiyeti kabul etmişlerdi.

Ancak bu ihtidalar her zaman gönüllü olarak gerçekleşmezdi. Din değiştirenler kimi zaman şartların gerektirdiği şekilde hareket ederek ihtida ettikten sonra uygun fırsatını bulduklarında yeniden eski dinlerine dönmekte tereddüt etmezlerdi. Eldeki örneklerde yer alan bu türden vakaların kahramanlarının harp esirlerinden olması durumun nedenlerini gözler önüne sermektedir.

Tarafların birbirlerine karşı yaptıkları akınlardan birinde ele geçirilen esirlerin arasında yer alan bir grup kadın Şeyzer Hâkimi Munkizî ailesinin mensuplarından Üsâme'nin babasına verilmişti. O da esirelerin içinden seçtiği birini yakın arkadaşı Caber Hâkimi Şihabeddin Malik b. Salim'e hediye etmişti. Salim'in beğenip haremine aldığı bu kızdan Bedran adı verilen bir oğlu dünyaya gelmiş ve veliaht tayin ettiği bu çocuk ölümünden sonra da onun yerini almıştı. Ancak kadın oğlunun idareyi üstlenmesinin sonrasında eski kimliğine dönmek arzusuyla Caber'den kaçmak üzere hazırlıklara başlamıştı. Neticede bir grup adamla anlaşarak onların yardımıyla Haçlıların elindeki Serûc'a kaçmayı başarmış ve hayatının geri kalan kısmını burada evlendiği bir ayakkabı tamircisiyle geçirmişti⁵¹.

Yine Üsâme'nin *Kitab el-İtibar*'ın da aktarılan bir başka olayda da benzer bir gidişat söz konusudur. Biri erkek diğeri kız iki kardeş ile annelerinden oluşan esir bir Hıristiyan ailesi Şeyzer'e Munkizîlerin sarayına getirilmiş ve bunlardan erkek çocuk İslamiyeti kabul etmişti. İslâm dinini kurallarını öğrenen ve uygulamaya başlayan bu genç Munkizîlerin dikkatini çekmişti. Sonrasında bir taş ustasının yanına verilerek meslek edinmesi

⁴⁸ Odo of Deuil, *De Projectione Ludovici VII in Orientem*, ing. trc. Virginia Gingerrick Bery, New York 1948, s. 141.

⁴⁹ Odo of Deuil, *a.g.e.*, aynı yer.

⁵⁰ Odo of Deuil, aynı yer.

⁵¹ Üsâme b. Münkiz, *Kitab el-İtibar, İbretler Kitabı*, trk. trc., Yusuf Ziya Cömert, İstanbul 1992, s. 177-178.

sağlandığı gibi Müslüman bir kızla evlendirilmiş ve düğün masrafları da Munkiziler tarafından karşılanmıştı. Mühtedi gencin bu evlilikten iki oğlu dünyaya gelmişti. Çocuklar beş altı yaşlarına geldiklerinde muhtedi genç oğullarını ve eşini yanına alarak Efamiye'ye kaçmış ve yeniden Hıristiyanlığa geçtiği gibi oğullarını da bu dine sokmuştu⁵².

Burada babalarıyla birlikte din değiştirdiklerini gördüğümüz çocukların çok da fazla seçme haklarının olmadığı görülmektedir. Nitekim V. Haçlı Seferi (1213-1221) sırasında da esir edilen çocukların da dinleri değiştirilmiştir. Macar Kralı, Avusturya Arşidükü ve Kudüs Kralı Jean de Brienne (1210-1223) idaresindeki Haçlı ordusunun Suriye'deki Müslüman topraklarına yaptığı yağma akınlarında alınan esirler arasında çocuklar da bulunuyordu. Bunlardan biri Akka Piskoposu tarafından bizzat vaftiz edilmişti⁵³. Yine aynı seferin ikinci safhasında Haçlılar, Kasım 1219'da uzun bir kuşatmanın ardından Dimyat'a girdiklerinde burada esir edilen küçük çocukların tamamı aynı zamanda tarihçi olan Jacques de Vitry tarafından vaftiz edildikten sonra kilise hizmetinde kullanılmak üzere ruhanilere verilmişti⁵⁴.

Genel değerlendirmenin öncesinde olayların gidişatının Haçlıların zihninde seferin dinî misyonu ile alakalı nasıl bir değişim meydana getirdiğinin altını çizmek gereklidir. Papa II. Urbanus'un Haçlı hareketini başlattığı Kasım 1095'te Clermont'ta yaptığı konuşmada çıkılacak yolculuğun amacı kesin bir dille ortaya konuşmuştu. Sefer; *inançsızların ayakları altında ezilen Kudüs'ün kurtarılması ve doğulu Hıristiyan kardeşlere yardım edilmesine yönelik olacaktı*⁵⁵. Karşı tarafı kendi dinine çekmek gibi bir niyet asla bu düşüncelerin içerisinde yer almıyordu. I. Haçlı Seferi sırasında Antakya'da yapılan katliam *kutsal intikam* olarak isimlendirilmesi⁵⁶ bunun açık bir dışa vurumu idi. İlerleyen dönemlerde de düşüncelerde fazla bir değişiklik yaşanmadı. Yukarıda aktarılan vakalar Haçlıların çabası ile değil din değiştirenlerin kişisel istekleri doğrultusunda gerçekleşmişti. Ancak Haçlı çağının sonlarına doğru durumun biraz değiştiği gözlemlenmektedir. Bu değişim ise muhtemelen Eyyubiler ve halefleri Memlukların gücü karşısında tamamen köşeye sıkışan Haçlıların çaresizliğinden ileri gelmiş olmalıdır.

⁵² *a.g.e.*, s. 178.

⁵³ Edward Peters, *Christian Society and the Crusades 1198-1229, Sources in Translation including the Capture of Damietta by Oliver of Paderborn*, Philadelphia 1948, s. 55.

⁵⁴ Hans Eberhard Mayer, *The Crusades*, ing. trc., John Gillingham, Suffolk 1972, s. 214.

⁵⁵ Robertus Monachus, s. 79-82; Fulcherius Carnotensis, s. 62-67.

⁵⁶ Robertus Monachus, s. 147-148; *Gesta Francorum*, s. 47-48; Guibertus Novigenti, s. 92-94.

Ortadoğu'daki sıkışık durumlarına çözüm bulmak gayesiyle Papa ve Fransız Kralı IX. Louis başta olmak üzere batı dünyasının Moğollar ile temasa geçmişlerdi. Bu temaslar ortak düşmana karşı bir güç birliği amacı üzerine şekillenmişti. Ancak Moğollar muhataplarıyla aynı amaç ve duyguları paylaşmadıkları için bir sonuç elde edilemedi. Avrupa'nın beyhude yere üzerinde durduğu Müslümanlara karşı Moğollarla birleşme çabasının bir uzantısı olarak özellikle Fransisken rahipleri doğuya yolculuklar yaparak Moğolları Hıristiyanlaştırma çabası içine girmişlerdi. Bunun teorik temelleri ise aynı zamanda bir hukukçu olan Papa IV. İnnocentus (1243-1254) tarafından atılmıştı⁵⁷. Gösterilen çabanın gerekçeleri arasında Papalığın Doğu Avrupa'da Slavlar üzerinde sürdürdüğü misyonerlik faaliyetlerinin daha doğuya doğru geliştirilmesi olduğu yadsınamaz. Ancak Ortadoğu'da siyasî ve askerî anlamda karşı karşıya kaldıkları çaresizliği Moğolların Hıristiyanlığı tercihi ve bunların yeni bir dine girmenin motivasyonu ile Müslümanlara karşı yapacakları taarruzun yüksek başarı olasılığı sayesinde atlatmayı da umuyorlardı.

Diğer taraftan Fransisken tarikatının⁵⁸ kurucusu St. Francis de Assisi, V. Haçlı seferi sırasında Dimyat'ı kuşatan Haçlı ordusunda yer alıyordu. St. Francis alışılmadık bir hareketle Eyyubi Sultanı el-Melik el-Kamil'in (1218-1238) karargâhına giderek onu Hıristiyanlığa davet etmişti⁵⁹. Yaptığı teklif Sultan tarafından kabul edilmemesi bir yana bu amaçla yapılmış ilk hareket, St. Francis'in din gayretinin dışında muhtemelen yukarıda belirttiğimiz üzere Haçlıların, Ortadoğu'da Müslümanlar karşısındaki çaresizliklerinin bir göstergesidir. Ancak buradaki bir başka önemli gösterge ise Avrupalılar için muhataplarının yok edilmesi ya da cezalandırılması gereken kâfirlerden Hıristiyanlığa kazandırılacak kişilere dönüşmeye başlamalarıdır. Hatta bu iş için düşünülen ilk plânlarda biraz ütöpik ve gerçeklerden uzak olmakla birlikte bir hayli ilginçtir. Yazar Pierre Dubois (1255-1321) Akka'nın Memluklar tarafından fethinden (1291) sonra eğitilmiş genç kadınların Kutsal toprakların yeniden kurtarılmasında iyi bir araç olacağını vurgulamaktadır. İlahiyat ve mantık konularında eğitimlerinin ardından Müslü-

⁵⁷ Mayer, *a.g.e.*, s. 257; Anthony Perron, "The Bishops of Rome 1100-1300", *The Cambridge History of Christianity, Christianity in Western Europe c.1100-c.1500*, ed. Miri Rubin-Walter Simons, Cambridge 2009, s. 37-38.

⁵⁸ Tarikatla ilgili bilgi için bkz., Brian Patrick McGuire, "Monastic and Religious Orders, c.1110-c.1350", *The Cambridge History of Christianity, Christianity in Western Europe, c.1110-c.1500*, ed. Mira Rubin-Walter Simons, Cambridge 2009, s. 68-72.

⁵⁹ Mayer, s. 214; James Powell, *Anatomy of A Crusades 1213-1221*, Philadelphia 1990, s. 158-159; Ramazan Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memluklar (1193-1260)*, İstanbul 2007, s. 84.

manlarla ve Doğulu Hıristiyanlarla evlendirilecek bu kızların onları Hıristiyanlığa kazandırabileceğini savunuyordu. Plânın etkili olacağı konusundaki desteğini ise İncil'deki bir kıssadan almaktaydı. Dubois'e göre eğitim buradaki anahtar faktör idi. Kızlar okullarda dil eğitiminin yanında Latin Hıristiyanlığının tebliğ yöntemlerini öğreneceklerdi. Ayrıca sadece erkekler üzerinde yoğunlaşmayıp kadınların arasındaki müstakbel yeni dindaşlarının güvenini kazanmak üzere kadın hastalıkları tedavi metotlarını da bilmeleri gerekiyordu⁶⁰. Yukarıda da belirttiğimiz üzere bu düşünce uygulanabilir olmaktan çok öte olmasına karşın zihinlerdeki dönüşümün başlangıcını temsil ediyordu.

Sonuç olarak bakıldığında; Haçlı seferlerinin başında harekete geçen Avrupalıların zihninde Müslümanları, Hıristiyanlığa kazandırmak gibi bir düşünce yoktu. Dolayısıyla da her iki tarafın başlangıçtaki münasebetleri çoğu yerde katliam boyutlarına varacak kadar kanlı ve ön yargılarla dolu olarak geçmişti. Müslümanlar ise bir anda ortaya çıkan ve haklarında çok da fazla bir şey bilmedikleri Haçlılarla ellerinden geldiği kadar mücadele etmeye çalıştılar. İşte buradaki en dikkat çekici husus yoğun bir taassup içinde geçen Haçlı seferlerinin ilk devresinde her şeye karşın önemli sayıda dinden dönme olayı karşımıza çıkmasıdır. Gerçekleşen vakaların neden ve niçinleri ise sosyal bir varlık olan insanın yaşam ile ilgili istek, hırs ve arzularında yatmaktadır. Savaş ortamında hayatta kalabilmek, açlık, ekonomik anlamda daha müreffeh bir yaşam isteği, siyasî gelecek beklentisi ağırlıklı olarak Haçlı Seferleri döneminin dinden dönme vakalarının temel sebeplerini meydana getirmiştir. İlk taassup devresinin sonrasında toplumların birbirlerini daha iyi tanımaları ve sosyal paylaşımların artması da bunu değiştirmemiştir. Ancak yeni dönemle birlikte ihtida vakalarındaki sebeplere duygusallık da eklenmiştir. Çalışmamız dâhilinde ulaşabildiğimiz örnekleriyle aktarmaya gayret ettiğimiz bu nedenler, Haçlı seferlerinin gerçek amaçlarıyla ciddi paralellikler taşımaktadır. Böyle bir benzeşme ise seferlerin birbiri içine geçmiş siyasî, ekonomik ve sosyal çıkarlar silsilesi olduğunu bir kere daha gözler önüne sermektedir.

⁶⁰ Natasha R. Hodgson, *Women Crusading and the Holy Land in Historical Narrative*, Suffolk 2007, s. 65-66, 240.

BİBLİYOGRAFYA**Kaynaklar**

- Abu'l-Farac, Gregory (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, II, trk. trc., Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999.
- Albertus Aquensis, *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione Emundatione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*, ing. trc. Susan B. Edgington, *Historia Ierosolimitana, History of the Journey to Jerusalem*, Oxford 2007.
- Ambroise, *The Crusade of Richard Lion-Heart*, ing. trc. Merton Jerome, notlandırma; John L. La Monte, New York 1941.
- Anna Komnena, *Alexiad, Malazgirt'in Sonrası*, trk. trc. Bilge Umar, İstanbul 1996.
- el-Bundarî, *Sena'l-Bark el-Şami*, ed. Ramazan Şeşen, İstanbul 2004, s. 213.
- Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum, The Deeds of the Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem*, ed. Rosalind Hill, Oxford 2002.
- Guibertus Novigenti (Guibert de Nogent), *Historia Hierosolymitana, Gesta dei per Francos*, ing. trc., Robert Levine, *The Deeds of God Through the Franks*, Rochester 1997.
- İbn el-Adim, *Zübdetü'l-Haleb fî tarihi Haleb*, II, nşr. Sami Dehhan, Dimaşk 1954.
- İbn Cübeyr, *Endelüs'ten Kutsal Topraklara, Seyahatname*, trk. trc., İsmail Güler, İstanbul 2003.
- İbn el-Esir, *el-Kamil fi'l-Tarih*, XI, nşr. C.J. Tornberg, Beyrut 1979; trk. trc., *İslam Tarihi, el-Kamil fi'l-Tarih Tercümesi*, XI, trk. trc. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1986.
- İbn Kalanisî, *Tarih-i Dimaşk*, thk. Süheyl Zekkar, Dimaşk 1983.
- İbn Şeddad, *el-Nevadır el-Sultaniyye el-Mehasini'l-Yusufiyye*, thk. Cemaleddin Şeyyal, Kahire 1994.
- İbn Vasıl, *Müferric el-Kurub fî ahbari beni Eyyub*, II, thk. Cemaleddin Şeyyal, Kahire 1972-1977.
- Jean de Joinville, *Bir Haçlının Hatıratı*, trk. trc., Cüneyt Kanat, Ankara 2002.

- John de İbelin, *Le Livre des Assies*, ed. Peter W. Edbury, Brill 2003.
- İmadeddin el-Katib el-İsfahanî, *el-Feth el-Kussi fi'l-feth el-Kudsi*, thk., M. Mahmud Subh, Kahire t.y.
- Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, ing. trc. Virginia Gingerick Bery, New York 1948.
- Ordericus Vitalis, *Historiae ecclesiasticae*, III, ing. trc. ve notlar, Thomas M.A. Forester, Londra 1853
- Petrus Tudebodus (Petrus Tudebodus), *Historia de Hierosolymitano itinere*, ing. trc. J. H. Hill-L.L. Hill, Philadelphia 1974.
- Radulphus Cadomensis (Ralph of Caen), *Gesta Tankredi Siciliae Regis in Expeditione Hierosolymitana*, ing. trc. B.S. Bachrach-D.S. Bachrach, *Gesta Tankredi of Ralph of Caen*, Hampshire 2005.
- Raymondus Aguliers, *Historia Francorum Qui Ceperunt Jerusalem*, ing. trc. J. H. Hill - L. L. Hill, Philedelphia 1968.
- Robertus Monochus (Robert the Monk), *Historia İherosolimitana*, ing. trc. Carol Sweetenham, *Robert the Monk's History of the First Crusade*, Burlington 2005.
- Süryani Mikhael, *Süryani Patrik Mikhael Vekayinamesi*, trk. trc. H.D. Andresyan, TTK. Kütüphanesi.
- Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor Zeyli (1136-1162)*, trk. trc. H.D. Andresyan, Ankara 2000.
- Üsâme b. Münkîz, *Kitab el-İtibar, İbretler Kitabı*, trk. trc., Yusuf Ziya Cömert, İstanbul 1992.
- Willermus Tyrensis, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, ing. trc. A.C. Krey - E.A. Babcock, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, II, New York 1943.

Araştırma Eserleri

- Abulafia, David, *Frederich II, A Medieval Emperor*, New York 1988.
- Alptekin, Çoşkun, *The Reign of Zangi, 521-541/1127-1146*, Erzurum 1978.

- Altan, Ebru, "Templier ve Hospitalier Şövalye Tarikatlarının Kuruluşu", *Belleten*, LXVI/245, Ankara 2002, s. 87-94.
- Ayönü, Yusuf, Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2009, Bahar, s. 53-69.
- Elisséeff, Nikita, *Nur ad-din, un Grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades*, Dımaşk 1967.
- Ersan, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara 2007.
- Forey, Alan, "Emergence of the Military Orders in the Twelfth Century", *Military Orders and Crusades*, Norfolk 1994, s.175-195.
- Hodgson, Natasha R., *Women Crusading and the Holy Land in Historical Narrative*, Suffolk 2007.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953.
- Khoduri, Majid, *İslam'da Savaş ve Barış*, trk. trc. Necdet Özbek, İstanbul 1998.
- Kirman, Mehmet Ali, "Din Değişirme: Dini Özgürlük Modelleri Açısından Sosyolojik Bir Analiz", *BİDDER, Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt.1, sayı 1, Ankara, Ocak-Nisan 2010.
- Lewis, Bernard, *Haşîşiler, İslam'da Radikal bir Tarikat*, trk. trc.. Kemal Sarısözen, Nisan 2005.
- Loud, G.A., "Norman Sicily in the Twelfth Century", *New Cambridge Medieval History c.1024-c.1198*, IV/2 ed. David Luscombe-Jonathan Riley-Smith, Cambridge 2008, s.442-474.
- Mayer, Hans Eberhard, *The Crusades*, ing. trc., John Gillingham, Suffolk 1972.
- Mcguire, Brian Patrick, "Monastic and Religious Orders, c.1110-c.1350", *The Cambridge History of Christianity, Christianity in Western Europe, s. 1110-c.1500*, ed. Mira Rubin-Walter Simons, Cambridge 2009, s.54-72.
- Nicholson, Helen, *The Knight Templar, A New History*, Sparkford, 2002.
- Özel, Ahmet, *İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, Ankara 1996.

- Perron, Anthony, "The Bishops of Rome 1100-1300", *The Cambridge History of Christianity, Christianity in Western Europe c.1100-c.1500*, ed. Miri Rubin-Walter Simons, Cambridge 2009, s.22-38.
- Peters, Edward, *Christian Society and the Crusades 1198-1229, Sources in Translation including the Capture of Damietta by Oliver of Paderborn*, Philadelphia 1948.
- Powell, James, *Anatomy of A Crusades 1213-1221*, Philadelphia 1990.
- Praver, Joshua, *The History of Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Cambridge 1988.
- Riley-Smith, Jonathan, *The Crusades, A History*, Londra 2005
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, trk. trc. Fikret Işıltan, Ankara 1986.
- es-Samarrai, Numan A., *Mürted'e Ait Hükümler*, trk. trc., Osman Z. Soyyiğit-Ahmet Tekin, İstanbul 1970.
- Sevim, Ali, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasî Faaliyetleri", *Belleten*, XXXVI/103, Ankara 1962, s.501-520.
- _____, "Artukoğlu İlgazi", XXXVI/104, Ankara 1962, s. 649-691.
- Şeşen, Ramazan, *Selahaddin Eyyubi ve Devri*, İstanbul 2000.
- _____, *Selahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memluklar (1193-1260)*, İstanbul 2007.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993.
- Usta, Aydın, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri, Müslüman Haçlı Siyasî İttifakları*, İstanbul 2008.
- _____, "Artuklular ve Haçlılar, Haçlıların Bölgeye Gelişlerinden Belek'in Ölümüne Kadar (1098-1124)", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı, sayı: 37, İstanbul 2002, s. 358-374.
- _____, "Müslüman-Haçlı Mücadelelerinde Haşîşiler" *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı: 44, İstanbul 2007, s. 1-23.
- _____, "Latin (Haçlı) Kronikleri ve Yerli Hristiyan Kaynaklarında Artuklular", *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, I, 57-71, ed. İbrahim Özcoşar, 25-26-27 Ekim 2007, Mardin 2008, s. 57-71.

Yaman, Ahmet, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, İstanbul 1998.

Zuhayli, Vehbe, *İslam Hukukunda Savaş*, trk. trc., İsmail Bayer, İstanbul 1996.

_____, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, VII, trk. trc. Hamdi Arslan-Beşir Er-yarsoy, İstanbul 1991, s. 465-567.

